

УДК 376-056.26:316.647.82

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.13>

Ірина СИДОРУК

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-3029-3142

Бібліографічний опис статті: Сидорук, І. (2024). Дискримінація осіб з інвалідністю в закладі освіти з інклюзивним навчанням й шляхи її подолання. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 87–94, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.13>

ДИСКРИМІНАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ Й ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У статті актуалізовано проблему дискримінації осіб з інвалідністю, особливими освітніми потребами в закладі освіти з інклюзивним навчанням. Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні змістової сутності таких понять як «дискримінація», «ейблізм» щодо осіб з інвалідністю з позицій нормативного підходу, узагальнені та систематизації теоретико-практичних аспектів зі створення недискримінаційного освітнього середовища щодо такої категорії дітей в закладі освіти з інклюзивним навчанням. В процесі розроблення піднятої в статті проблеми з позицій нормативного підходу розглянуто такі його базові поняття, як «особа з інвалідністю», «діти з особливими освітніми потребами», «дитина (особа) з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку», «дискримінація», «дискримінація за ознакою інвалідності», «ейблізм», «безпечне освітнє середовище». З'ясовано їх змістову сутність, підпорядкованість та взаємозв'язок. Встановлено, що згідно із законодавством України поняття «дискримінація» є широким, позаяк стосується осіб з певною характеристикою чи атрибутом, до яких належать вік, стать, сімейний стан, колір шкіри, сексуальна орієнтація, політичні переконання чи дії, інвалідність тощо. Поняття «дискримінація за ознакою інвалідності» стосується тільки зазначеної категорії осіб. А дефініція «ейблізм» – застосовується стосовно осіб з фізичними або психічними особливостями розвитку, інвалідністю чи іншими захворюваннями, але в офіційних нормативно-правових документах не використовується. Чинний термін, яким оперують законодавці в Україні – «дискримінація». Визначено стереотипи та упередження щодо осіб з інвалідністю, прояви та форми дискримінації такої категорії осіб. Встановлено, що інклюзивна освіта є одним із засобів протидії дискримінації/ейблізму. Зазначено перешкоди (бар'єри) на шляху реалізації права осіб з інвалідністю/ООП здобувати освіту в закладах освіти з інклюзивним навчанням. Розкрито стратегію (виявлення упереджень у закладі освіти та відповідного реагування на факт(и) дискримінації), шляхи та заходи створення безпечного, недискримінаційного освітнього середовища, спеціальних умов для освіти дітей з інвалідністю/ООП в закладі освіти з інклюзивним навчанням.

Ключові слова: особа з інвалідністю, діти з особливими освітніми потребами, дискримінація, дискримінація за ознакою інвалідності, ейблізм, заклад освіти з інклюзивним навчанням, безпечне освітнє середовище.

Iryna SYDORUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Special and Inclusive Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-3029-3142

To cite this article: Sydoruk, I. (2024). Dyskryminatsiia osib z invalidnistiu v zakladi osvity z inkluzyvnyym navchanniam y shliakhy yii podolannia [Discrimination of individuals with disabilities in an inclusive educational setting and strategies to address it]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 87–94, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.13>

DISCRIMINATION OF INDIVIDUALS WITH DISABILITIES IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL SETTING AND STRATEGIES TO ADDRESS IT

The article updates the problem of discrimination of persons with disabilities and special educational needs in an educational institution with inclusive education. The purpose of the study is to theoretically substantiate the substantive essence of such concepts as «discrimination», and «ableism» to persons with disabilities from the standpoint of a normative

approach, generalize and systematize the theoretical and practical aspects of creating a non-discriminatory educational environment for this category of children in an educational institution with inclusive education. In the process of developing the problem raised in the article from the standpoint of a normative approach, such basic concepts as «person with a disability», «children with special educational needs», «child (person) with special (disorders) of psychophysical development», «discrimination», «discrimination based on disability», «ableism», «safe educational environment». Their content essence, subordination, and interrelationship are clarified. It was established that according to the legislation of Ukraine, the concept of «discrimination» is broad, as it refers to persons with a certain characteristic or attribute, which include age, gender, marital status, skin color, sexual orientation, political beliefs or actions, disability, etc. The concept of «discrimination on the grounds of disability» applies only to the specified category of persons. The definition of «ableism» is used to persons with physical or mental developmental characteristics, disabilities, or other diseases, but is not used in official regulatory and legal documents. The current term used by lawmakers in Ukraine is «discrimination». Stereotypes and prejudices against persons with disabilities, manifestations, and forms of discrimination against this category of persons are defined. It has been established that inclusive education is one of the means of combating discrimination/ableism. Obstacles (barriers) on the way to realizing the right of persons with disabilities/PWDs to obtain education in educational institutions with inclusive education are indicated. The strategy (identification of prejudices in the educational institution and appropriate response to the fact(s) of discrimination), ways and measures of creating a safe, non-discriminatory educational environment, special conditions for the education of children with disabilities/PWD in an educational institution with inclusive education are disclosed.

Key words: *a person with a disability, children with special educational needs, discrimination based on a disability, ableism, an academic institution with inclusive education, a safe educational environment.*

Актуальність проблеми. Одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної освіти в Україні, як відбиття нової філософії державної політики, є інклюзивна освіта. Вона є засобом ліквідації всіх форм нерівності, ізоляції та дискримінації (Іваній, 2019) й здатна забезпечити: 1) рівні права та можливості у сфері освіти для всіх; 2) повний розвиток особистості, її потенціалу, талантів, творчості, а також фізичних, розумових здібностей у найповнішому обсязі (що передбачено статтею 24 Конвенції про права осіб з інвалідністю, яка ратифікована Україною 16 грудня 2009 р.); 3) соціалізацію осіб з інвалідністю, порушеннями (особливостями) психофізичного розвитку та включення такої категорії осіб у суспільство.

Хоча впродовж останніх років відбувся значний прогрес у забезпеченні інклюзивного навчання дітей з інвалідністю все ж, за даними ЮНІСЕФ, така категорія осіб залишається однією з найбільш ізольованих та відсторонених груп, існують бар'єри для їх доступу до освіти (Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання, 2024).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У Національній стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 р. (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р., № 527-р) у частині опису поточного стану справ, тенденцій та визначення ключових проблем, які обумовили прийняття зазначеного вище документу, зазначено таке: «Стигматизація та дискримінація, відсутність індивідуалізованих методик навчання, що

орієнтовані на дитину, відсутність допоміжних засобів для навчання, недоступність навчальних матеріалів, фізична недоступність шкіл тощо становлять ті проблеми, з якими зіштовхуються діти з особливими освітніми потребами».

Результати всеукраїнського опитування для Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології впродовж 4–20 вересня 2023 р. також свідчать, що близько чверті респондентів (28%) говорять про факти дискримінації за ознакою інвалідності.

Для нашої наукової розвідки значущими в аспекті вивчення проблеми дискримінації осіб з інвалідністю в закладі освіти з інклюзивним навчанням й шляхів її подолання є наукові розвідки, котрі стосуються питань дискримінації, недискримінації, ейблізму. Аналіз наукових праць засвідчив обмежену кількість публікацій з проблеми дослідження. Зокрема, дослідження Р. Мандель, З. Равлінко стосуються вивчення принципу недискримінації, зокрема в українському законодавстві; Ф. Федорова – протидії дискримінації осіб з інвалідністю; О. Іваній – принципам рівності, недискримінації та толерантності в реалізації права на освіту дітьми з особливими освітніми потребами. Проблему ейблізму відбито в працях Е. Костишин (ейблізм або дискримінація за ознакою інвалідності), Т. Равлюк (ейблізм осіб із порушеннями слуху та його подолання в соціумі). Варто зауважити, що у наукових розвідках закордонних науковців, на відміну від вітчизня-

них, проблема ейблізму є досить актуальною та знаходить відбиття в працях таких авторів, як М. Е. Costa, В. Hughes, F. Kumari, I. Menezes, G. I. Romsland, M. Tarvainen та ін..

З огляду на зазначене вище, проблема рівності можливостей, недопущення дискримінації щодо осіб з інвалідністю, особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку в закладах освіти та стратегій створення недискримінаційного освітнього середовища є на часі, проте залишається недостатньо розробленою, попри те, що держава вживає заходів як на законодавчому, так і на інституційному рівнях.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні змістової сутності таких понять як «дискримінація», «ейблізм» щодо осіб з інвалідністю з позицій нормативного підходу, узагальнені та систематизації теоретико-практичних аспектів зі створення недискримінаційного освітнього середовища щодо такої категорії дітей в закладі освіти з інклюзивним навчанням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблення проблеми дискримінації осіб з інвалідністю в закладі освіти з інклюзивним навчанням потребує розгляду й обґрунтування її базових понять.

Так, згідно з Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», особа з інвалідністю – це «особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист» (Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», 1991). Особи з інвалідністю, як правило, часто потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення їх права на освіту, належать до категорії осіб з особливими освітніми потребами (це особи до 18-ти років, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі, такі як переміщені особи, біженці, представники релігійних та національних меншин, безпритульні, сироти, обдаровані діти та інші). У контексті нашого дослідження мова буде йти про осіб з інвалідністю, з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку (дітей (осіб)

з затримкою психічного розвитку, порушеннями інтелектуального та мовленнєвими розвитку, зору, слуху, опорно-рухового апарату та аутистичного спектра).

Згідно з чинним законодавством (Закон України «Про освіту»), інклюзивне навчання здобувачів освіти в закладах освіти («юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність» (Закон України «Про освіту», 2017)) має базуватися на принципах недискримінації, у разі «звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків заклад освіти утворює інклюзивний клас та/або групу в обов'язковому порядку» (Закон України «Про освіту», 2017).

Наступні дефініції, які потребують тлумачення в межах цієї наукової розвідки – «дискримінація», «дискримінація за ознакою інвалідності» та «ейблізм». З'ясуємо їх змістову сутність, підпорядкованість та взаємозв'язок.

Дискримінація (лат. *discriminatio* «розрізнення») – будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав. Поняття охоплює виключення або обмеження можливостей для членів певної групи відносно можливостей інших груп (Introduction to sociology, 2009).

Рамковим законом, який надає узагальнене визначення дискримінації, визначає її форми та забороняє дискримінацію, зокрема й за ознакою інвалідності, є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Згідно з цим документом, «дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі» (Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», 2013). Як бачимо, у зазначеному вище документі термін «дискримінація» трактується в достатньо широкому аспекті та стосується різних категорій населення, залежно від ознаки/ критерію присутньої дискримінації.

У Конвенції про права осіб з інвалідністю та Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» ««дискримінація за ознакою інвалідності» означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона включає всі форми дискримінації, у тому числі відмову в розумному пристосуванні («внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і підходящих модифікацій і коректив, що не становлять непропорційного чи не виправданого тягара, для цілей забезпечення реалізації або здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод»).

Що стосується терміна «ейблізм», то він є відносно новим (використовується з 1981 року) (Костишин, 2019) і вужчим щодо поняття «дискримінація». Це вид дискримінації, а саме системна дискримінація і соціальне упередження проти «людей із фізичними або психічними особливостями розвитку, інвалідністю чи іншими захворюваннями» (Костишин, 2019; Linton, 1998). «Ейблізм характеризує людей, орієнтуючись тільки на їх порушення і ставить їх потреби на другий план, порівняно з іншими людьми» (Linton, 1998).

Тобто, дискримінація – це широке поняття, яке стосується осіб з певною характеристикою чи атрибутом, яких належать вік, стать, сімейний стан, колір шкіри, сексуальна орієнтація, політичні переконання чи дії, інвалідність тощо. Поняття «дискримінація за ознакою інвалідності» стосується тільки зазначеної категорії осіб. А дефініція «ейблізм» – використовується стосовно осіб з фізичними або психічними особливостями розвитку, інвалідністю чи іншими захворюваннями. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив, що чинний термін, яким оперують законодавці в Україні – «дискримінація».

На жаль, дискримінація існує в усіх сферах життя та має безліч причин, як от незнання своїх прав, існування певних стереотипів (узагальнених переконань або думок стосовно тієї чи іншої групи людей) та упереджень (хибних суджень щодо іншої людини/людей, не будучи

з ними знайомими) стосовно людей з інвалідністю. І стереотипи, і упередження виникають як частина процесу соціалізації (Брандер, Лор де Вітте, Гані, Гомеш, Кін, Нікітіна, Пінкевічюте, 2023).

Наявність цілого ряду стереотипів/упереджень, пов'язаних з різними видами інвалідності, слугують «виправданням для практики ейблізму і поширення дискримінації в цілому». Такими стереотипами та упередженнями, зокрема, є такі: інвалідність потребує «виправлення», люди з інвалідністю хворі, неспроможні, цікавляться тільки своєю хворобою, нещасні, непріємні, злі, є тягарем для своїх сімей, не мають майбутнього, не можуть бути експертами в жодній сфері, крім інвалідності (Костишин, 2019).

Подібне ставлення негативно впливає на людей з інвалідністю: обмежує розвиток їхніх навичок; робить їх безпорадними; змінює їхнє ставлення до самих себе; обмежує вибір професій, розваг тощо, доступ до роботи, послуг з охорони здоров'я, освіти або житла; заважає їм стати активними громадянами. Разом з тим, воно негативно опосередковано впливає на суспільство в цілому, оскільки терпимість, толерування дискримінації не дають змоги повною мірою розкрити потенціал як окремої людини, так і суспільства в цілому (Костишин, 2019).

Проявами дискримінації стосовно людей з інвалідністю є: заперечення їх незалежності (Ashby, Jung, Woodfield, Vroman, Orsati, 2015); сприйняття людини з інвалідністю як такої, яка має відхилення від норми (у такому випадку норма – людина з типовим розвитком); прагнення спільноти соціально відмежуватися; вживання некоректної термінології щодо людини з інвалідністю (до прикладу: правильно вживати дефініцію не «інвалід», а «людина з інвалідністю»).

Згідно з Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», формами дискримінації такої категорії осіб є: пряма дискримінація (коли до людини з інвалідністю ставляться менш прихильно, ніж до людей без інвалідності в тих же чи подібних обставинах); непряма дискримінація (коли існує нейтральне правило або однакова для всіх політика, але вони негативно впливають на людей з інвалідністю); підбурювання до дискримінації (вказівки, інструкції або заклики

до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками); пособництво у дискримінації (будь-яка свідома допомога у вчиненні дій або бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації); утиск (повторювана та небажана для людини з інвалідністю поведінка, що принижує її гідність або створює до неї негативне ставлення через інвалідність), відмова в розумному пристосуванні (не врахування в конкретному випадку особливостей, пов'язаних з інвалідністю, що призводить до порушення прав людини з інвалідністю).

Інклюзивна освіта є одним із засобів протидії дискримінації/ейблізму. Право дітей/осіб з інвалідністю, особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку, ООП – закріплені низкою міжнародних та вітчизняних законодавчих актів. Зокрема, Конвенція про права осіб з інвалідністю (ратифіковано 16.12.2009 р., дата набрання чинності для України – 06.03.2010 р.) у статті 24 для реалізації права осіб з інвалідністю на освіту без дискримінації й на підставі рівності можливостей передбачає впровадження інклюзивної освіти на всіх рівнях і навчання впродовж усього життя. «Під час реалізації цього права держави-учасниці забезпечують, щоб: (1) особи з інвалідністю не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти з інвалідністю – із системи безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; (2) особи з інвалідністю мали нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання; (3) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби; (4) особи з інвалідністю отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання; (5) в умовах, які максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку, відповідно до мети повного охоплення, вживались ефективні заходи з організації індивідуалізованої підтримки.

Аналіз науково-педагогічної літератури та вивчення практичного досвіду педагогічних працівників дав змогу встановити, що на шляху реалізації права осіб з інвалідністю/ООП здобувати освіту, зокрема в закладах освіти з інклюзивним навчанням, існують певні перешкоди (бар'єри): ментальні (стереотипи та судження

щодо людей з інвалідністю/ООП), інституційні (пов'язані з законами та політикою), економічні та комунікаційні бар'єри; фізичні (ігнорування потреб маломобільних осіб під час проектування інфраструктури), інформаційні (складнощі отримання та трансляції інформації особам з порушеннями слуху та мови, дефіцит видань, призначених для осіб з порушенням слуху), емоційні (гіперопіка або нечутливість до психологічного стану такої категорії осіб). Ми поділяємо думку О. Іваній, що «головний ресурсний бар'єр для інклюзивної освіти – це люди. Їхнє ставлення, брак знань, страх, упередження, конкуренція, відсутність досвіду сприйняття відмінностей і стереотипність мислення (Іваній, 2019). Зважаючи на зазначене вище, вважаємо, що провідне завдання керівника закладу освіти/кожного учасника освітнього процесу – створення/підтримка безпечного, недискримінаційного освітнього середовища, спеціальних умов для освіти дітей з інвалідністю/ООП. Ключове завдання адміністрації закладу освіти – забезпечити взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу (згідно з Законом України «Про освіту», учасниками освітнього процесу є: «здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти»). У зазначеному вище Законі визначено, що безпечне освітнє середовище – «сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди... зокрема внаслідок ... дискримінації за будь-якою ознакою, ...». Тобто, недопущення дискримінації/ейблізму є необхідною умовою створення в закладі освіти безпечного освітнього середовища для усіх учасників освітнього процесу.

Ефективні шляхи та заходи щодо створення такого недискримінаційного освітнього середовища в закладі освіти з інклюзивним навчанням знаходимо, зокрема в такому нормативному документі, як «Операційний план заходів з реалізації у 2024–2026 роках Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року»:

– створити зручне, доступне та безпечне інклюзивне освітнє середовище у закладах освіти; умови для забезпечення харчуванням осіб з особливими дієтичними потребами;

– забезпечити доступність закладів освіти, наявність укриттів та їх доступність для всіх учасників освітнього процесу; підвищення кваліфікації педагогічних працівників, консультантів інклюзивно-ресурсних центрів щодо роботи з особами з ООП; роботу інформаційно-ресурсної платформи для фахівців сфери освіти з питань багатоманітності людини та інклюзивності; систематичний психолого-педагогічний супровід осіб з ООП в закладах освіти; проведення корекційно-розвиткових та психолого-педагогічних занять для осіб з ООП відповідно до їх потреб; наявність і доступність послуг з позашкільної освіти в закладах освіти протягом дня; наявність інклюзивних та/або спеціальних груп подовженого дня у закладах загальної середньої освіти; здобувачів освіти підручниками, посібниками, навчальними та дидактичними матеріалами відповідно до їх потреб; доступність освітніх ресурсів для дітей раннього віку та здобувачів освіти тощо; впровадження програм протидії будь-яким формам насильства та дискримінації; обізнаність учасників освітнього процесу щодо протидії будь-яким формам насильства та дискримінації;

– запровадити систему інформування педагогічних працівників щодо прийняття особливостей дитини та можливостей реалізації її індивідуальної освітньої траєкторії; систему практико-орієнтованого наставництва, супервізії та педагогічної інтернатури для фахівців сфери освіти з питань організації навчання осіб з ООП; систему інформування батьків щодо прийняття особливостей дитини, її раннього розвитку з подальшим обранням індивідуальної освітньої траєкторії дитини;

– удосконалити механізм мотивації педагогічних працівників до роботи із здобувачами освіти, що мають особливі освітні потреби;

– розробити та впровадити механізм забезпечення належного надання освітніх послуг здобувачам освіти з ООП під час переходу між рівнями освіти.

Варто окремо наголосити на застосуванні в освітньому процесі недискримінаційних навчальних матеріалів (підручників, ілюстрацій та картинок щодо різних категорій

осіб з порушеннями психофізичного розвитку, з інвалідністю); коректної термінології, недискримінаційних фраз та висловів щодо осіб з інвалідністю, порушеннями психофізичного розвитку, особливих освітніх потреб як в усному, так і в писемному мовленні тощо.

Ефективною стратегією створення недискримінаційного середовища є виявлення упереджень у закладі освіти та відповідного реагування на факт(и) дискримінації. Зокрема, директор закладу може виявити упередження через збір інформації, консультації, опитування. Для цього директору/керівнику необхідно з'ясувати в здобувачів освіти та педагогів під час самооцінювання закладу освіти, або в процесі саморефлексії таке: хто визначає проблеми, що є в закладі освіти/установі та їх причини; які упередження (припущення) свідчать про наявність/відсутність проблеми; чи враховані погляди усіх учасників, дотичних до проблеми; вплив умов навчання, наявних в закладі освіти, на усіх дітей; вивчити джерела інформації про такий вплив, якщо він є; визначити кому (яким дітям/групам дітей) ситуація, що склалася, приносить більше/менше користі та чому; з'ясувати про наявність припущення щодо того, що всі діти в закладі освіти мають одноманітні потреби та інтереси; якщо ситуація або проблема є «однаковою для всіх», треба з'ясувати які є докази цьому; чи заважають наявні упередження (припущення) шукати інформацію та/або ставити запитання респондентам.

У разі, якщо упередження (переконання) виявилися безпомилковими, з метою структурування дій та уникнення повторюваності проблеми у майбутньому, директору/керівнику закладу освіти треба здійснити такі кроки: проаналізувати ситуацію, ґрунтуючись на правдивих, релевантних відомостях; визначити сторони/учасників проблеми; виявити потреби сторін (наприклад, через опитування, обговорення, дослідження, співбесіди, консультації, круглі столи тощо); розробити варіанти розв'язання проблеми; реалізувати найкраще рішення; здійснити моніторинг та оцінку результатів прийнятого рішення. Зауважимо, що керівник закладу освіти має інформувати учасників освітнього процесу про зібрані дані (за винятком конфіденційної інформації) та про ухвалені на їх основі рішення.

В процесі створення та забезпечення в закладі освіти недискримінаційного освітнього середовища, треба враховувати певні перешкоди – соціальні, організаційні та особисті. До соціальних перешкод належать стереотипи та упередження, відсутність даних або недостатня кількість даних про реальні потреби осіб з інвалідністю, особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку, ООП; до організаційних – розташування, розклад занять, логістику/транспорт, бюрократичні процедури; до особистих – економічні та фінансові можливості, стан здоров'я тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проблема дискримінації осіб з інвалідністю, особливими освітніми потребами та шляхів її подолання в закладі освіти з інклюзивним навчанням є актуальною. Згідно із законодавством України, поняття «дискримінація» є широким, позаяк

стосується осіб з певною характеристикою чи атрибутом, а термін «дискримінація за ознакою інвалідності» – тільки зазначеної категорії осіб. Натомість дефініція «ейблїзм» вживається стосовно осіб з фізичними або психічними особливостями розвитку, інвалідністю чи іншими захворюваннями, переважно в наукових публікаціях закордонних авторів, та не використовується у вітчизняних офіційних документах.

Інклюзивна освіта – один із засобів протидії дискримінації/ейблїзму через створення безпечного, недискримінаційного освітнього середовища, спеціальних умов для освіти дітей з інвалідністю/ООП в закладі освіти з інклюзивним навчанням. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в вивченні готовності усіх учасників освітнього процесу до створення безпечного, недискримінаційного освітнього середовища в закладі освіти

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іваній О. Принципи рівності, недискримінації та толерантності в реалізації права на освіту дітьми з особливими освітніми потребами. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2019, № 8 (92). С. 390–401.
2. Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді / Брандер П., Лор де Вітте, Гані Н., Гомеш Р., Кін Е., Нікітіна А., Пінкевічюте Ю. URL: <https://rm.coe.int/compass-2024-ukr/1680afc555>
3. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
4. Костишин Е. Ейблїзм або дискримінація за ознакою інвалідності. Соціальне партнерство та міжвідомча взаємодія у вирішенні актуальних проблем інклюзії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 22 листопада 2019 р.). Чернівці : Технодрук, 2019. С. 126–129.
5. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024–2026 роки (2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>
6. Операційний план заходів з реалізації у 2024–2026 роках Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року (2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України (2013 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
8. Про освіту: Закон України (2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України (1991 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
10. Як створити недискримінаційне середовище у школі: покрокова інструкція для директора. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-stvoriti-nediskriminaciyne-sered/>
11. Ashby C., Jung E., Woodfield C., Vroman K., Orsati F. (2015). Wishing to go it alone: the complicated interplay of independence, interdependence and agency. *Disability & Society*. 30 (10): 1474–1489.
12. Introduction to sociology / 7th ed. New York, 2009. P. 324.
13. Linton S. Claiming Disability: Knowledge and Identity. New York: New York University Press. 1998., p. 9.

REFERENCES:

1. Ivaniy, O. (2019). Pryntsypy rivnosti, nedyskryminatsii ta tolerantnosti v realizatsii prava na osvitu ditmy z osoblyvymy osvitynymy potrebamy [Principles of equality, non-discrimination and tolerance in the realization of the right for education of children with special educational needs]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 2019, № 8 (92). S. 390–401. (in Ukraine)

2. Kompas: posibnyk z osvity z prav liudyny za uchastiu molodi – Rada Yevropy [Compass: Manual for Human Rights Education with Young People] / Brander, P., Laure De Witte, Ghanea, N., Gomes, R., Keen, E., Nikitina, A., Pinkeviciute, J. URL: <https://rm.coe.int/compass-2024-ukr/1680afc555> (in Ukraine)
3. Konventsiia pro prava osib z invalidnistiu (2006 r.) [Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006)]. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (in Ukraine)
4. Kostyshyn, E. (2019). Eibлизм abo dyskryminatsiia za oznakoiu invalidnosti [Ableism or discrimination based on disability]. *Sotsialne partnerstvo ta mizhvidomcha vzaiemodiia u vyrishenni aktualnykh problem inkluzii : materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Social partnership and interdepartmental interaction in solving current problems of inclusion: materials of the International Scientific and Practical* (pp. 126–129). (in Ukraine)
5. Natsionalna stratehiia rozvytku inkluzyvnoho navchannia na period do 2029 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii na 2024–2026 roky (2024 r.) [National strategy for the development of inclusive education for the period until 2029 and approval of the operational plan of measures for its implementation for 2024–2026 (2024)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text> (in Ukraine)
6. Operatsiinyi plan zakhodiv z realizatsii u 2024–2026 rokakh Natsionalnoi stratehii rozvytku inkluzyvnoho navchannia na period do 2029 roku (2024 r.) [Operational plan of measures for the implementation in 2024–2026 of the National strategy for the development of inclusive education for the period until 2029 (2024)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text> (in Ukraine)
7. Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini: Zakon Ukrainy (2013 r.) [On the Principles of Preventing and Combating Discrimination in Ukraine: Law of Ukraine (2013)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (in Ukraine)
8. Pro Osvitu: Zakon Ukrainy (2017 r.) [On education: Law of Ukraine (2017)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian)
9. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy (1991 r.) [On the Fundamentals of Social Security of the Disabled in Ukraine (1991)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (in Ukraine)
10. Yak stvoryty nedyskryminatsiine seredovyshe u shkoli: pokrokovyia instruktsiia dlia dyrektora [How to create a non-discriminatory environment at school: a step-by-step guide for the principal]. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-stvoriti-nediskriminatsiine-sered/> (in Ukraine)
11. Ashby C., Jung E., Woodfield C., Vroman K., Orsati F. (2015). Wishing to go it alone: the complicated interplay of independence, interdependence and agency. *Disability & Society*. 30 (10): 1474–1489. (in English)
12. Introduction to sociology / 7th ed. New York, 2009. P. 324. (in English)
13. Linton, S. (1998). *Claiming Disability: Knowledge and Identity*. New York: New York University Press. p. 9. (in English)